

A VALLÁSI TOLERANCIA KIALAKULÁSA LENGYELORSZÁGBAN

Az idei esztendőben emlékeztek meg a lengyel protestánsok arról, hogy 400 esztendővel ezelőtt, 1573. januárjában a varsói konföderációban a vallási türelem dolgában egyezséget kötöttek. A reformáció lengyel földön való elterjedésének ugyanúgy megvoltak az előzményei, mint a többi országban. Az útkészítés munkáját a cseh földről menekült huziták egyengették. Erasmus és a humanizmus hatása ugyancsak kimutatható. A XVI. században nagyszámú lengyel diák tanult német, svájci és holland egyetemeken, akik az ott megismert eszméket hazavitték. A lengyel városokban élő német polgárság hamarosan megismerkedett Luther eszméivel. A katolikus klérus és a korona, valamint a nemesség közötti ellentétek is mind közrejátszottak abban, hogy a protestantizmus különböző irányzatai lengyel földön követőkre találtak.

Az 1550-es évektől kezdődően a lengyel nemesség protestánssá vált tagjai időről időre megkísérelték, hogy a korona korlátozza a katolikus püspöki kar hatalmát.

Az országot kormányzó nemesség úgy vélte, hogy az egymással szembenálló egyházak az országnak is kárt okoznak. A békességet és egyetértést a királyi korona nem tudta helyreállítani, és nem tudott véget vetni az egyre erősödő ellentéteknek.

I. Zsigmond Ágost király 1572 nyarán bekövetkezett halála új helyzetet teremtett. A királyválasztást előkészítő tanácskozások alkalmával a protestáns kisebbség is érvényesíteni akarta jogait. Az 1573. január 28-i varsói konföderáció 3.§.-ban a nemesség, a szejm (országgyűlés) és a szenátus együttes ülésén szótöbbséggel határozatot hozott, melyből idézzük a következőket:

„Mivel a mi államunkban nem kevés azoknak a száma, akiknek részéről dissidium in causa religionis christianae áll fenn, és mivel meg akarjuk akadályozni, hogy más országokhoz hasonlóan káros harc keletkezzék, megígérjük magunk között — pronobis —, hogy mi, akik a vallás ügyében eltérő nézetten vagyunk, egymásközt békét tartunk, és a hitnek különböző felfogása miatt az egyházban nem engedjük meg azt, hogy vér folyjon...“ A lengyel protestánsok az 1573. évi varsói konföderációra mint magna charta liberatumra hivatkoznak, ez azonban bizonyos további magyarázatra szorul.

Ezt a megegyezést, mely a szejm és a szenátus közös ülésén szótöbbséggel született, F. Krasinski krakkói katolikus püspök kivételével, a pápai legátus javaslatára a katolikus klérus tagjai nem írták alá, és annak érvényességét alkalmas időben mindig kétségbe vonták, bár a varsói konföderáció megtartására a választott lengyel királyok koronázásuk alkalmával kötelezettséget vállaltak.

A varsói konföderáció lényegileg az augsburgi vallásbéke gondolatát akarta lengyel földön megvalósítani.

Már a XVII. században vita keletkezett akörül, hogy tulajdonképpen kikre is vonatkozik a varsói konföderáció. Az „ecclesia maiorhoz“ tartozó protestáns felekezetek vitatták azt, hogy a varsói konföderációban biztosított védelem vonatkozik-e az „ecclesia minorak“ nevezett ariánusokra, a lengyel unitáriusokra. Így tulajdonképpen a varsói konföderáció magában hordozta az ellenreformáció gyökereit is.

A lengyel származású protestáns történétírók mellett — pl. Karl Völker (*Die Kirchengeschichte Polens*, Berlin—Leipzig, 1930) és mások — a lengyel marxista történétírás is igen jelentősnek tartja a varsói konföderáció létrejöttét és határozatait.

J. Tazbir professzor *La Tolérance Religieuse en Pologne aux XVI. et XVII. siècles* című tanulmányában állapítja meg azt, hogy a XVI. századi vallási tolerancia korábbi, sőt későbbi dokumentumai is csak egyes felekezetekre vonatkoztak; mint pl. az 1555. évi augsburgi, mely csak a katolikusoknak és lutheránusoknak, vagy a varsóinál későbbi, 1598. évi nantes-i csak a katolikusoknak és a kálvinistáknak biztosította a szabad vallásgyakorlás jogát. Ez a törvény az egyetlen, állapítja meg dr. Tazbir, mely az összes akkor létező vallások részére egyenlő jogokat biztosított. Ezt a nobilis törvényt a későbbi lengyel királyok is — köztük a magyar származású Báthory István is — megerősítették. Így a lengyel törvényt csak az erdélyi országgyűlés néhány évvel korábbi hasonló törvényével lehet összehasonlítani, amely négy vallásnak biztosított egyenlőséget, éspedig a katolikusok, lutheránusok, kálvinisták és unitáriusok részére.

A lengyelországi vallásszabadság magyarázatát részben abban találjuk, állapítja meg Tazbir, hogy a reformatori mozgalmak csak kis kört érintettek. A nemesség a protestantizmust fegyvernek, védőpajzs-nak használta politikai és társadalmi jogai védelmében, és nem mélyült el e mozgalmak vallási mélységeiben.

A szegénység szintén nem fogta fel a vallási problémák lényegét. A legjelentősebb az, hogy a tolerancia fogalma lengyel földön az államstrukturális jogaihoz kapcsolódott, és így azt a nemesség saját előjogaival együtt védelmezte.

Helytálló Tazbir szerint annak a külföldi tudós-nak a megállapítása, aki azt mondta, hogy az, aki elérte a liberum veto jogát, annak biztosítania kellett a liberum credo jogát is. Más oldalról ugyanerre a következtetésre jutott Francesco Simonetto pápai nuncius is, amikor sajnálattal megállapította, hogy a Lengyelországban tapasztalható szabadság nem teszi lehetővé a szigorúbb eszközökhöz való folyamodást. Ha erős királyi hatalom érvényesült volna, akkor az a katolicizmust vagy akár az új hit valamelyik formáját ráerőszakolta volna alattvalóira, mert az

egyvallásúságban saját hatalma erősségét látta volna, ellenfeleiben természetesen veszedelmes politikai mozgalmat. Az a hatalom, amely lengyel földön ebben az időben a nemesség kezében összpontosult, gátat szabott az erős központi hatalom politikai kifejlődésének. Végeredményben az erős királyi hatalom és a központi végrehajtó erő hiánya volt az előfeltétele a lengyel tolerancia létrejöttének és fejlődésének.

Érdekes utalni arra is, hogy a lengyel tolerancia gondolatai új aktualitást találnak a francia forradalom világánál, amikor Naigeon újra kiadja 1769-ben az ismert ariánus tudós, Crell latin nyelvű művét, a *Vinidicié pro religionis libertatét*.

Végül meg kell említenünk azt is, hogy a varsói konföderáció formailag még teljes szövegében hatályban volt akkor, amikor a megerősödött ellenreformáció a XVII. század derekán az ariánusok ellen rendszabályokat erőszakolt ki az országgyűlésben, holott ugyanakkor a zsidók és muzulmánok még a lengyel királyok teljes gyakorlati védelmét élvezték.

A lengyel vallási történetírás ma azért büszke a XVI. század vallási türelmet tanúsító rendelkezéseire, a varsói konföderációra és ennek kezdeti gyakorlati végrehajtására, mert az a türelmességet valóban gyakorolta is.

A mai lengyel történetírók és irodalomtörténészek lassan könyvtárnyi művekben tárják fel a XVII. század derekán száműzött lengyel unitáriusok haladó szellemű vallási és társadalmi tanításait. Rakow városa pedig alapításának 400. éves évfordulóján, 1969-ben állami hozzájárulással vette fel az egykoron ott működött ariánus főiskolára emlékezve az *Arianske-Rakow* nevet.

Dr. FERENCZ JÓZSEF

RALPH WALDO EMERSON

1803—1882

A modern amerikai unitárius teológia alapvetőjének május 25-én volt 170. születési évfordulója. Az észak-amerikai függetlenségi háború befejezése és az Amerikai Egyesült Államok megalakulása után húsz évvel született Bostonban, puritán papi családból. Atyja, William Emerson a bostoni First Church egyházközség lelkésze volt, anyja, Ruth Haskins családjának élő, buzgó vallásos nő. Heten voltak testvérek, öt fiú és két leány. Alig nyolcéves volt, amikor atyja meghalt, és a nagy család minden gondja a vagyontalan anyára hárult.

R. W. Emerson Bostonban nőtt fel, itt végezte el a középiskolát. A forradalom bölcsőjének és Új-Anglia művelődési központjának tartott város radikalizmusa formálta lelki világát. Egyetemi tanulmányait a cambridge-i Harvard College-ban végezte el 1821-ben. Ez volt az Egyesült Államok legrégebb főiskolája, Új-Anglia kultúrájának forrása és a szabadelvű protestantizmus erőssége. Bölöni Farkás Sándor észak-amerikai utazása során 1831-ben kereste fel; látogatásáról így számol be: „Legrégibb az egész Egyesületben a Cambridgei vagy a Harvard Kollégium, melyet még 1638-ban a telepedés elején alapított Harvard nevű Pap. Cambridge Bostontól két mérföldre esik. Kimentünk oda a Kollégium megnézésre s ajánló levelünket Ware Úrnak megadtuk, ki Európai utazásából nem rég tért haza s most az Unitáriusok Theológiai Semináriumának egyik Professora. Ware Úr a Kollégium épületeiben, húszezer darabból álló könyvtárban, asztronómiai, mathematicai, seb-
orvosi, chemiai s anatómiai kabinetek gyűjteményeiben meghordozott, az intézet eredetét, mostani állását s rendszerét elbeszélte... Most mint egy négyszáz ifjú tanulja a felsőbb tudományokat. A 35 Professori Cathedrákat, többnyire kegyes Adakozók alapították. A mi ezekből ki nem telne, a Státus pénztára pótolja... Az épületek végében áll az unitáriusok teológiai Szemináriumjok és Templomjok, hol minden Vasárnap kétszer tanítást hallgatnak az ifjak. Ámbár a Professorok nagyobb része Unitáriusokból áll, azért még sem Unitárius Kollégium a Cambridgei, hanem a Status és Nép Kollégiuma, hol senkinek vallása számba nem vétetvén, a Status ifjai, minden különbség nélkül tanulhatnak. Az Amerikai oly számtalan Iskolák és Kollégiumok s annyi